

A Pesti Magyar Színházi Részvénytársaság végelszámolása 1853/54-ben

BERLÁSZ PIROSKA

1853. augusztus 10-én rövid hirdetés jelent meg a *Budapesti Hírlapban*, amely a Pesti Magyar Színházat 1837. augusztusától 1840. december végéig üzemeltető részvényes társaság tagjait tanácskozásra hívta össze.¹ Az egybegyűltek itt arról értesülhettek, hogy a Társaságnak az 1840. évi 44. törvénycikk alapján még fennálló követelése, azaz 3 173 pengő forint és 34 krajcár "felsőbb kegyelmes rendelet értelmében" kifizetésre került. A közgyűlés határozata alapján az összeg nagyobb részét az adósságok kiegyenlítésére fordították, a maradékot pedig a Színház nyugdíjintézetének céljára ajánlották fel. Ezzel az aktussal ért véget 1854. márciusában a részvénytársaság története.²

A Társaság anyagi kárpótlásának ezzel az utolsó mozzanatával színháztörténeti szakirodalmunk még nem foglalkozott. Jelen tanulmányunk legnagyobb részben a Pest megyei Levéltár, kisebb részben az Országos Széchényi Könyvtár és az Országos Levéltár vonatkozó iratainak felhasználásával kívánja a kérdést tisztázni.

A téma bővebb kifejtése előtt szükségszerűen utalnunk kell néhány fontos előzményre. Ezek történeti sorrendben a következők:

- I. A részvénytársaság létrejötte és rendeltetése 1837-ben
- II. A Társaság pénzgazdálkodása az 1837-1840-es években
- III. A Színház országos átvételének anyagi vonatkozásai 1840 és 1847 között³
- IV. A részvénytársaság anyagi kártalanítása és végelszámolása 1853/54-ben.

*

I. A részvénytársaság létrejötte és rendeltetése 1837-ben

Ismeretes, hogy az 1832/36. évi országgyűlés, amely a Nemzeti Színház megalapítását és felépítését lett volna hivatott elhatározni illetőleg törvénybe iktatni, a tárggyal való érdemi foglalkozást a következő diétára halasztotta. Minthogy azonban ez az elodázás – a rendi politikai gyakorlat számos példája nyomán – az ügy hosszú ideig való elhúzódásával fenyegetett, Pest vármegye nemessége az országgyűléstől függetlenül megkezdte a Színház építését és 1835 ősztől 1837 nyaráig be

is fejezte azt. A merész vállalkozás azonban nemcsak felemésztette az országos közadakozásból három évtizede összegyűlt pénzalapot, hanem nagymérvű eladóssal is járt. A Színház üzembe helyezéséhez újabb anyagi forrásról kellett gondoskodni. A bérbeadási kísérletek sikertelensége után a probléma a nálunk ekkoriban már meghonosodott polgári jellegű tőkegyűjtő akcióval került megoldásra. A megye legtekintélyesebb személyiségei – mint magánemberek – minden hasznról lemondó, altruista részvénytársaságot alapítottak. A dolog vázlatosan a következőképpen történt.⁴

Pest megye Színészeti Választmányának 1837. május 8-i ülésén felhívás hangzott el a részvénytársaság megalakítására. A Társaság alapszabály-tervezete még a hónap folyamán elkészült.⁵ Június 1-jén napvilágot látott a nyomtatott "alapterv" a részvényekkel⁶ és egy hét múlva, június 8-án a színház igazgatására összeállt részvénytársaság megalakultnak nyilvánította magát. Az igazgató-választmány tagjait még aznap titkos szavazással választották meg: valamennyien Pest vármegye birtokosainak illetőleg tisztségviselőinek sorából kerültek ki. A választmány elnöke a színházépítés irányítója Földváry Gábor alispán lett, tagjai pedig gr. Ráday Gedeon, Fáy András, Simontsits János és Ilkey Sándor voltak. A titkoknok tisztét Nyáry Pál, a pénztárosét Gál János alleveltárnok kapta.

Az alapelv szerint a Társaság feladata a Színház működésének három és fél évre, azaz 1841 húsvétjáig való biztosítása volt. Ennek anyagi bázisát 500 darab 100 váltóforint értékű részvény eladásával kívánták megteremteni. Elgondolásuk szerint az így összegyűlő 50 000 forintos tőkéből 20 000 forint a Színház üzemeltetésének megindítására, 30 000 pedig kamatoztatásra lett volna fordítandó. Az utóbbiból befolyó összeg tőkésítésével, valamint évente hat színházi előadás hozzávetőleges jövedelmének – 4000 váltóforintnak – a tőkéhez csatolásával az 1841 húsvétjára összegyűlő pénz meghaladta volna az 50 000 forintot. Mivel pedig a Társaság a hasznról eleve lemondott, a Színház működtetésére előlegezett és majdan visszatérülő 20 000 forintot a nemzeti színészet ügyének fejlesztésére kívánták fordítani. Nevezetesen 10 000 váltóforintot egy "conservatorium" vagyis színiskola alapítására, ezen összeg kamatait pedig színészek külföldi tanulmányútjainak támogatására szánták. 5000 váltóforintot a Színház nyugdíjintézetének céljaira és ugyancsak 5000 forintot a díszlet-, jelmeztár és könyvtár gyarapítására költöttek volna.⁷

II. A Társaság pénzgazdálkodása az 1837–1840-es években

A Társaság anyagi viszonyainak alakulásáról a részvényesek számára készített éves beszámolókból tájékozódhatunk.

Az 50 000 váltóforintra tervezett tőke gyarapodásának folyamatát a részvényjegyzések száma alapján tudjuk nyomon követni. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a részvények árát részletekben is be lehetett fizetni, ennél fogva a bejegyzett részvények teljes értéke természetesen nem volt egyidejűleg a Társaság pénztárában. A nagygyűlések jelentései szerint:

1838. június 6-ig.....	345 és 1/2
1839. március 18-ig.....	374
1839. augusztus 30-ig.....	401
1840. január 12-ig.....	403

részvényt jegyeztek, amely a részvények teljes összegének befizetése esetében 40 300 váltóforintot jelentett volna.⁸ Hogy ez mennyire nem volt így, arra utal az utolsó nagygyűlés új kezdeményezése: a valós pénzvagyton növelése céljából 50 váltóforint értékű pótrészvények kibocsátását is megkezdték. Az 1840. május 12-én kelt jegyzőkönyv adatai szerint ezekből újabb 1200 váltóforint folyt be.⁹ Mindent figyelembe véve azonban mégis nyilvánvaló, hogy a Társaság a részvényekből sosem jutott birtokába az elméletileg tervezett 50 000 forintos alaptőkének, következésképpen a kamatra kiadható pénzmennyiség sem érte el az alaptervben megjelölt 30 000 forintot. A színelőadások egyáltalán nem hozták meg a várt nyereséget; úgyszólván nem, hogy a deficitet ismételten a tőkéből kellett pótolni. A díszlet-, jelmez- és könyvtár felállítása sem volt megoldható az eredetileg e célra szánt összegből; a tárakat a Társaság az évek alatt folyamatosan és kizárólagosan a saját pénzéből tudta csak létrehozni, következésképpen azokat a Színház vagyonától elkülönítve, mindvégig saját tulajdonaként tartotta számon.¹⁰

A Társaság pénzgazdálkodása úgyszólván azonnal eltért az amúgy is problematikusnak mondható alaptervtől. A dolog egészére nézve fölöttébb tanulságos az 1840. január 12-én és nyomtatásban is napvilágot látott jelentés. A rendkívül bonyolult és hosszú számadásból csak a témánkhoz feltétlenül szükséges adatokat emeljük ki.

Mivel a Társaság nemcsak saját részvényvagyonát kezelte, hanem a Színház jövedelmeit is, a beszámoló lényegében két részre osztható. Ezek szerint 1838. június 5-től 1839. december 31-ig a *színházi bevételek* 202 518 váltóforintot a *színházi kiadások* pedig218 147 váltóforintot tettek ki. A mérlegben tehát 15 629 forintnyi hiány mutatkozott.¹¹ Ebben a mintegy másfél évben a Társaság vagyoni helyzete a következőképpen alakult:

a tényleges befizetett részvények értéke.....	+ 37 600 váltóforint
az 1837. évi bérletszüneti előadások jövedelméből az alapterv szerint a tőkéhez csatolt összeg.....	+ 17 500 " "
a kihelyezett kölcsönök kamatai és Schumayer Ignác ajándéka.....	+ 542 váltóforint
összesen	+ 55 642 váltóforint volt.
A fentiekből a jelzett időben történt kifizetések	- 55 437 váltóforintot
tettek ki, a meglévő készpénz tehát összesen	+ 205 váltóforint volt.

A Társaság <i>kinnlévőségei</i>	+ 14 718 váltóforint
<i>adósságai</i>	- 12 000 " " "
jelentettek. A kettő különbsége	+ 2 718 váltóforint, a
<i>meglévő készpénz</i> hozzáadásával	+ 205 váltóforinttal
<i>összesen</i>	+ 2 923 váltóforint

összegű pénzvagyonnak volt mondható.

A Társaság *reálvagyónának* számított a díszlet-, jelmez- és könyvtár, amelyre az idézett jelentés szerint 44 487 váltóforintot költöttek. Ez az összeg a pénzvagyon hozzáadásával 47 411 váltóforintnyi elméleti értéket jelentett és 7 111 forinttal volt több, mint a részvényesek által jegyzet 40 300¹² váltóforint. A beszámolóból így azt a képet kaphatjuk, hogy a Társaság növelni tudta a részvényvagyon reálértékét a deficités színházi üzem fenntartása ellenére is. Ámde az is nyilvánvalóvá válik, hogy a kasszában valósan meglévő minimális pénz nem volt elegendő a színházi üzem folyamatos fenntartására. A szinte állandósuló pénzzavar és az ismételten felvett kölcsönök mutatják meg a napi pénzgazdálkodás hiteles képét és ennek tanui a hetenként tartott választmányi ülések jegyzőkönyvei is.¹³

Az elmondottak alapján nem csodálható, hogy az elméletben optimistának mutatkozó, de a gyakorlatban szinte megoldhatatlan nehézségekkel küszködő Társaság a saját érdekében is sürgette az ügyvitel mihamarabbi átadását. Törekvései azonban csak részleges és lassú eredménnyel jártak: a Színház nemzeti átvételét 1840. májusában kimondó törvénycikk megszületése után még 1840. decemberéig minden változatlan maradt. A diéta által megbízott küldöttség – immár az ország pénzéből – 1841. január 1-jétől ugyanazon év húsvétjáig ismét Földváry Gábort és néhány megyei urat kérte fel a színházvezetés ellátására. Állandó igazgató kinevezésére csak 1841 májusában került sor; s a viszonyokra oly jellemzően, a választás Simontsits Jánosra, az egykori részvényes vezérkar törzstagjára esett.

III. A Színház országos átvételének anyagi vonatkozásai 1840 és 1847 között

Az 1839/40. évi országgyűlés által végre meghozott 1840:44. törvénycikk szerint az ország rendei (a nemesség és a szabad királyi városok) kötelezettséget vállaltak Pest vármegyével szemben az építési költségek és a még kifizetetlen vonatkozó hátralékok kiegyenlítésére; a részvénytársasággal szemben pedig a végrehajtott beruházások megtérítésére. Mindezekre azonban a diéta mindössze 450 000 ezüstforintot szavazott meg. Ebből 400 000 forintot a Színház alaptőkéjeként jelöltek meg, s csak a fennmaradó 50 000 forint szolgált Pest megye és a részvényesek kielégítésére. Minthogy a megye un. építési pénztárának adóssága megközelítette a 40 000 forintot – a részvénytársaság valóságos vagyonaként elismert díszlet-, jelmez- és könyvtár átvételére nem maradt több 10 000 ezüst- azaz 25 000 váltóforintnál.¹⁴ Ez az összeg nem fedezte a táruk tényleges értékét, mert ahogyan azt már a Társaság reálvagyonáról szóló beszámolóból korábban is idéztük, a részvényesek ezekbe több mint 40 000 váltóforintot fektettek. A diéta által kijelölt bizottság azonban mindössze 32 933 váltóforint 55 krajcárra becsülte a

Társaság szóban forgó vagyonát.¹⁵ Az adott helyzetben a becsértékből csupán 25 000 forintnyi összeg kifizetéséről lehetett szó. A helyzetet a részvénytársaság a következő nyilatkozatban vette tudomásul:

"Alább írtak, egyrészről mi, a részvényes társaság kiküldött tagjai, a jövő 1841-ik évi január 1-ső napján által adjuk a tulajdon pénzünkön a pesti magyar színházba kezelésünk alatt készített s az országos választmány küldöttjei befolyásával is hitelesen 32 933 ft 55 xr váltóban felbecsült díszitményeket, ruha-, hangászati és könyvtár, úgy egyéb a színházhoz szükséges eszközöket oly formán, hogy amennyiben az országos választmánynak e célra szánt pénze nem több mint 25 000 forint lenne, azon 25 000 forintnak azonnal, amint az országos pénztárba a törvényhatóságok útján beküldtettenek nekünk kifizettessenek, a fennmaradó követelésünket pedig törvényes járulékaival együtt a legközelebbi országgyűlésnek kifizetés végett az országos választmány ..." terjessze elő.¹⁶

Ez az irat azonban csak három év múlva, az 1843/44. évi országgyűlésen került a rendek elé.¹⁷ Időközben viszont – 1841. június 7-én illetőleg 1842. február 3-án – két egyenlő részletben, 5000 – 5000 ezüstforintban megtörtént az összesen 10 000 ezüst, azaz 25 000 váltóforint kifizetése.¹⁸ A Társaság fennmaradó követelésének kiegyenlítéséről pedig az országgyűlés nem rendelkezett.

Az 1847 őszen megnyílt diéta viszont – a következő év márciusában váratlanul bekövetkezett forradalmi események miatt – ismét nem tudta a részvényesek immár hét éve húzódó ügyét rendezni. Földváry Gábor ugyan 1848. március 19-én még tett egy utolsó kísérletet a dolog elintézése érdekében: folyamodványt intézett István nádorhoz, melyben megpróbálta érzékeltetni a Társaság nehéz helyzetét. Ennek lényegét idézzük:

"Hátra van még 7933 forint 55 krajczár váltó cédulákban, mely summát jöllehet akkor mindjárt, mikor azon társaság az érintett tulajdonát átadta le kellett volna fizetni. Mivel meg nem kaphattuk, kénytelen vagyok Fenséges Császári Királyi Főhercegségednek jelen alázatos folyamodásomat nyújtani, méltóztassék a hátralévő summa kifizetése iránt rendelést tenni, azt kegyesen utalványozni, mert a társaságnak is kifizetési lévén, kénytelen volt azt kölcsön pénzzel tenni; mely adósságáért most már szóbeli perbe is idézvé, minden órában az executio fenyegeti." A feliratra István nádor 1848. április 7-én Pozsonyból az alábbiakat válaszolta:

"Az érintett országos pénztár állapotáról hivatalos értesítést kívánván, az a nevezett összeg kifizetésére semmi részben képesnek nem nyilvánított, az országos rendek pedig a rendkívüli körülmények közt, a teendők halmaza és fölöttébb sügős volta miatt ezen ügy tárgyalásába nem bocsátkoztak."¹⁹

Ismerve a soron következő történelmi eseményeket természetesnek vehető, hogy a kérdés napirendre tűzéséről sem a szabadságharc időszakában, sem az abszolutizmus első éveiben nem lehetett szó.

IV. A részvénytársaság anyagi kártalanítása és végelszámolása 1853/54-ben

1851 őszen Haynau katonai kormányzatának felszámolása után, Albrecht főherceg kormányzóvá történt kinevezése bizonyos politikai enyhülés jele volt. Ferenc József császár 1852. nyarán lezajlott magyarországi látogatása ugyanezt a tendenciát fejezte ki. A Nemzeti Színház belső viszonyait tekintve: az intézményt intendánsi minőségben egy művelt főnemes gr. Festetics Leó vezette, a gazdasági igazgató tisztét a színház életéből már több évtizede jól ismert Simontsits János töltötte be. Nagyrészt az ő nevéhez fűződik az az akció, amely a Társaság függőben maradt pénzügyi követelésének ügyét felelevenítette.

1852 őszen Földváry Gábor, Simontsits János és Gál János az egykori részvényesek nevében folyamodványt nyújtottak be a Cs. kir. Helytartósághoz (K. k. Statthelerei für Ungarn), s ebben az 1840:44. tc. alapján őket megillető, s az ország által annakidején ki nem fizetett összeg kiegyelítését kérték. Ez számszerűen 3 173 ezüstforint 34 krajcárt, váltóban 7933 forint 55 krajcárt jelentett.

A Helytartóság döntése bonyolult bürokratikus eljárás eredményeként született meg 1853. január 26-án. A Helytartóság ugyanis rendeletileg közölte a Cs. kir. Pénzügyigazgatósággal (K. k. Finanz-Landes-Direktion), hogy a Cs.kir. Belügyminisztérium (K.k. Ministerium des Inneren), legfelsőbb rendelkezés alapján – egyetértve a Cs. kir. Pénzügyminisztériummal (K. k. Finanzministerium) – megengedte, hogy a főherceg-kormányzó által 1852. november 14-én javasolt 3 542 ezüstforintot az 1853-ik költségvetési évben a magyar országos szükségletek közé felvegyék és azt az Országos Alapból (Landesfond) a Nemzeti Színház alapja (Nationaltheaterfond) számára átutalják. A rendelkezés arra is kiterjedt, hogy intézkedjék a Pénzügyigazgatóság aziránt, hogy ebből az összegből a volt nemzeti színházi részvénytársaságnak még ki nem fizetett 3.173 ezüstforint 34 krajcárnyi összeget a Társaság képviselőinek utalják ki.²⁰

A helytartósági határozat 1853. március tavaszán került végrehajtásra. A Pénzügyigazgatóság 1853. március 7-én kelt rendelvényének szövege a következő:

"A Cs.kir. Magyar Helytartóságnak folyó évi január 26-án 1173-ik szám alatt költ izenete következtében ezen Országos Pénztári Tiztségnak meghagyatik, miszerint a magyar színházi volt Részvényes Társaságnak a' Nemzeti Színháznak átadó díszitmények, ruhatár, könyvtár s' egyéb eszközök és kellékekért járó 13 173 pengő 34 krajcárnyi összeg fejében 10 000 pengő forintnak kiszolgáltatása során még fennmaradott 3173 pengő forint 34 krajcárnyi követelését az illető folyamodók, mint az érintett Részvényes Társaság képviselőinek kellő nyugtájára a Nemzeti Színház alapból szabályszerűleg szolgáltatassa ki, s ezen összeget, mint a Nemzeti Színháznak adott előlegezést, melynek a tőke kiegészítése végetti visszatérítése iránt további intézkedés annak útján meg fog tétetni, kellőleg jegyzékbe vegye. Al-másy mk."²¹

A szóban forgó összeg most már hamarosan kifizetésre került. Erről az alábbi irat tanuskodik.

“Ellennyugtatóvány. Három ezer száz hetven három pengőt forintról és harmincznégy krajczárról, mely a Cs. kir. Magyar Helytartóságnak f. évi januárius hó 26-án 1173-ik szám alatt kelt izenete és az arra keltezett pénzügyigazgatósági rendelet következtében a magyar színházi volt részvényes társaságnak a’ Nemzeti Színháznak átadott díszitmények, ruhatár, könyvtár és egyéb eszközök és kellékek fejében 10 000 pengő forintnak kiszolgáltatása után még fennmaradt, s az 1840-ik évi 44. törvényczikkben alapuló fentebbi öszvegül a Nemzeti Színháznak adott előlegezsképpen ugyan azon színház Országos Pénztárából hiány nélkül kiszolgáltott. Budán, 1853. április 9-én. Nizsnyánszky Dániel mk. országos pénztárnok, Vezlerle Nep. János mk. országos pénztári ellenőr.”²²

Tizenhárom év múltán véget ért tehát a Társaság anyagi kártalanításának nevezhető folyamat, amely lényegében a részvényes reálvagyon alábecsült értékének rendkívül hosszú ideig elhúzódó kiegyenlítését jelentette. Az ügy egészének szempontjából felettébb tanulságos, hogy mire fordították a részvényesek a kézhez kapott pénzt. Ez azonban már a végelszámolás kérdéséhez tartozik, amelyet ők a következőképpen bonyolítottak le.

A törlesztés utolsó részletét Simontsits János 1853. április 11-én a Pesti Első Hazai Takarékpénztár 14 203 számú betétkönyvében helyezte el, s egyben megtette a szükséges intézkedéseket a részvényesek összehívására. 1853. július 15-én kelt kérelmében engedélyt kért a pesti kerületi rendőrigazgatóságtól hogy részvénytársasági közgyűlést tarthasson.²³ Ezt követően a *Budapesti Hírlap* augusztus 10-i számában az alábbi hirdetést tette közzé:

“A Nemzeti Színház volt részvényesei az iránti határozat végett, hogy azon sommácska, mely az illető árjegyzékek és kötelezvények melletti tartozások kifizetésén túl fennmaradtott mi célra fordítottassék, f. évi augusztus 27-én délelőtti 11-kor méltóságos Földváry Gábor úrnak az Ország úton Kunewalder házban első emeleten lévő szállásán tartandó tanácskozmányra az e részben felsőbb engedelem mellett ezennel meghivatnak. Pesten, július 30-ik napján 1853. esztendőben.”²⁴

A volt részvényesek – nem tudható hányan és névszerint kik – a jelzett napon valóban összejöttek Földváry Gábor lakásán és Eirich Albert rendőri tanácsos jelenlétében megtartották közgyűlésüket. A jegyzőkönyvet Ensel Sándor vezette.

Simontsits az egybegyűltek elé terjesztette a Társasággal szemben fennálló, természetesen még a színházvezetés idejéből, 1840-ből származó követelések és egyéb tartozások tételeit. Ezek a következő három csoportba tartoztak:

1. a Társaság tartozott	
Földvály Gábornak.....	351 Ft 9 kr. összegben.
2. Az ún. "egyéb különféle adósságok".....	1481 Ft 16 krajcárt tettek ki.
3. A hírlapokban közzétett hirdetések és más kisebb költségek összege.....	8 Ft 50 krajcár volt
A részvényesek adóssága ezüst pénzben összesen.....	
értéket képviselt. ²⁵	1841 Ft 25 krajcár.

A tartozások kiegyelítése 1853 szeptemberében és októberében történt meg. A kifizetések közül a közgyűlésen 2. csoportba sorolt, ún. "egyéb különféle adósságok" tételét érdemes részletezve megismernünk. Ezek az alábbiak:

1. a Társaság tartozása a színészek 1840. évi december második felében elmaradt fizetése és jutalomjátéka fejében.....	1087 Ft 36 kr.
2. Hermann Neefe diszletfestőnek az 1840-ik év december végi illetményeként.....	40 " - -
3. Holitscher M.J. olajgyárosnak.....	181 " 32 kr.
4. Heckenast Gusztáv nyomdásznak.....	162 " 8 "
5. Streit Henrik festékkereskedőnek.....	10 " - -
Összesen ezüst pénzben	1481 Ft 16 kr. ²⁶

A közölt elszámoláshoz számos észrevétel és adat fűzhető.

A *Budapesti Hírlap* hirdetését olvasva az érintett színészek levélben fordultak a részvényesekhez. Kérelmük lényege a következő:

"A Nemzeti Színháznak azon tagjai, kiknek az 1840-ik év december utolsó hetéből [...] havi díjai, jutalomjátéki járulékaik kielégítetlenül maradtak, tisztelettel és bizalommal folyamodnak a Tekintetes Közgyűlés, kegyes Uraimék elé, hogy a felsőbb helyről kifizetett összegből őket kegyesen kielégíteni méltóztassék. Pesten 1853. augusztus 27-én, az igényesek nevében és megbízásából Fánecsy Lajos és Szentpétery Zsigmond."²⁷

A szóban forgó színészek, zenészek és a Színház egyéb alkalmazottainak neveit arról a kifizetési listáról ismerjük, amelyen illetményük átvételét maguk, illetőleg hozzátartozóik igazolták. Ez utóbbin nem csodálkozhatunk, hiszen 1840 óta közel

másfél évtized múlt el és a Színház egykori tagjai közül már sokan nem voltak életben. Az utólag fizetést kapott művészek és mesteremberek névsora az aláírások sorrendjében az alábbi:

"Felber Mária énekesnő, Joób Zsigmond tenorista, Egressy Benjamin színész, Gillyén Sándor sűgő, Frik Fülöp kardalnok, Pfeiffer József zenész, Pfeiffer Adolf zenész, Kalenda György zenész, Osterith Ferenc gépmester, Schwalm János zenész, Kaminek János zenész, Pongrácz Teréz kardalnok, Schlesinger Károly zenész, Szuk Mátvás zenész, Szuk György zenész, Engert József festő."²⁸

Ide kapcsolódik a neves díszletfestővel, az ekkor már Bécsben élő és idős korban lévő Hermann Neefevel való elszámolás is. Neefe nem kívánta egykori járandóságát felvenni, hanem az összeget színházi kollégáira ruházta át. A megajándékozottak – számszerint 14-en – feltehetően a művészhez közel álló emberek voltak s zömmel a táruk személyzete közül kerültek ki; de köztük volt pl. a színház hajdani pénztárosának özvegye, Gerenday Józsefné is. Elismervényük, szövege így szólt: "Alólirottak ezennel megismerjük, hogy mi azon 40 pengő forintokat, melyek a Pesti Magyar Színháznak volt festőjét Neffe [!] Herman urat az 1840 december hónap második felére járó havidíj fejében illették [...] az említett Neffe [!] úrnak ajándéklevele értelmében a mai napon hiány nélkül felvettük."²⁹

A Társaság tartozásainak kifizetése után maradt összegről már az augusztusi közgyűlés úgy határozott, hogy a részvényes tagok egyénileg döntsék el, hogy részvényeik számának arányában kívánnak-e osztalékban részesülni. A kérdés tisztázása és mielőbbi lezárása érdekében a *Budapesti Hírlap* 1853. november 6-i számában egy "Figyelmeztetés" jelent meg.

"A Nemzeti Színház országos alapítványi pénztárából a volt részvényes társaság számára végleges kielégítésül kifizetett összegnek, az e társulat ellen támasztott több rendbeli követelések a múlt augusztus 27-én felsőbb engedelem mellett tartott közgyűlési határozat következtében történt tökéletes kiegyenlítés után fennmaradt mennyiségből egy részvényre 3 pft 19 krajczár jutván, ez oly világos kijelentéssel tétetik közhírül, hogy a volt részvényes tagok e részbeni illetőségeiket eredeti részvénylapjaik előmutatása mellett, az alúlirottánál december utolsó napjáig okvetlenül vegyék fel, mert ezen határnap elteltével a fel nem vett járandóságok az említett gyűlés határozatánál fogva a színészi nyugdíj-intézet gyarapítására fognak fordíttatni. Kelt Pesten, november 6-án, Simontsits János mint e részben felhatalmazott részvényes tag."³⁰

Az osztalékra alig néhányan tartottak igényt. Mindössze hét személy vett fel 25 részvény után 82.55 ezüstforintot. A fennmaradt kifizetési jegyzék sorrendjében ezek a következő személyek voltak:

Pósvai Pál	1 részvény után	3.19 pengőforintot
Dombi Márton	1 " " "	3.19 " " "
Ensel Sándor	1 " " "	3.19 " " "
Czigler József	1 " " "	3.19 " " "
Gr. Beleznay János	10 " " "	33.10 " " "
Gr. Butler János	10 " " "	33.10 " " "
Bényey László	1 " " "	3.19 " " "

vett fel. A nyugták tanúsága szerint a kifizetés 1853 decemberében történt meg. Az adósságok és a részvényesek osztalékai összesen csak 1924 forint és 20 krajcárt tettek ki és nem emésztették fel teljesen a Helytartóságtól kapott 3.173 ezüstforint 34 krajcárnyi summát. A fennmaradt összeg időközben kiegészült a takarékpénztári kamattal és ezáltal valamivel több lett mint a végkielégítés és a kifizetések különbsége. Az "összes maradvány" pontosan 1.413 forint és 1 krajcár volt.³¹

1854 tavaszán érkezett a részvénytársaság történetének utolsó fejezete: a fenti összeg átadása a Nemzeti Színház Nugdíjintézetének. Az ajándékot az alaptőkéhez csatolták s Ürményi József és Fánecsy Lajos – az Intézet kormányzó választmányának elnöke és jegyzője – 1854. március 23-án kelt levelükben "mélyen meghatva" köszönték meg a Társaság hazafiságát tanusító "fényes áldozatot."³² Végül – 1854. március 30-i kelettel – Simontsits János elkészítette "A Pesti Magyar Színház segélyezésére alakult Társaság maradék vagyonának hova fordításáról" szóló kimutatását, melyben a kortársak és az utókor számára összefoglalta az 1853/54. évi elszámolás főbb tényeit.³³

*

Tudatában vagyunk annak, hogy a részvénytársasági működés számos alap- és részletkérdése, a végelszámolás meglehetősen pontossággal megragadható volta ellenére sem tisztázódott. Mégis úgy érezzük, hogy a Társaság 1837-1854-ig terjedő történetét nemcsak fontos adatokkal, hanem a belőlük következő összefüggésekkel is kiegészítettük.

JEGYZETEK

1. Budapesti Hírlap 1853. 187. sz. 1026. 1.
2. Pest megyei Levéltár IV. 3. Pest -Pilis-Solt vármegye Színészeti Választmányának iratai 1-5. doboz. (A továbbiakban PmL Szín. Vál. ir.) – A részvénytársaság idézett végelszámolásáról 1. a 2. doboz vonatkozó iratai.
3. A részvénytársaság történetéről összefoglalóan 1. Pukánszky Kádár Jolán: *A Nemzeti Színház százéves története*. Bp. 1938. 2. kötetének a témával kapcsolatos iratközléseit és az ezekhez írt magyarító szövegeket a 67-152. oldalakon.
4. Magyarországon már korábban is voltak rövid életű színházi részvénytársaságok így pl. a Buda-Pesti Német Színház (Städtisches Theater Ofen und Pesth) működtetésére alakult "Actien-Gesellschaft". A Pest megyei Levéltár őriz egy 1821. április 27-ről kelt un. Actien-Schein-t is (Szín. Vál. ir. 1. doboz.) A témáról részletesebben 1. Pukánszky Kádár Jolán: *A pesti és budai német színház története 1812-1847*. Bp. 1923. 41-48. 1. – A kolozsvári fennállt "actionaria-társaságról" 1. Ferenczy Zoltán: *A kolozsvári színház és színház története*. Kolozsvár 1897. 306-316. 1. – A nemzeti teátrum részvénytársasági alapon való felállításának gondolata Széchenyi István nevéhez fűződik, 1. a *Magyar jácéksztrül*. Pest 1832. c. munkáját. – Az 1837-ben Pest vármegye által megalakított részvénytársaság koncepciója részleteiben nem volt azonos Széchenyi tervezetével. A kérdéssel kapcsolatban 1. Belitska-Scholtz Hedvig: *Széchenyi és a magyar színházépítési törekvések*. = *Építés-Építészettudomány* 1974. 534-552. 1. valamint Belitska-Scholtz Hedvig utószavát Széchenyi idézett művének hasonló kiadásában. Bp. 1976. 4-19. 1.
5. A részvénytársaság alaptervét több javaslat után nagyrészt Ráday Gedeon elgondolásának megfelelően dolgozták ki. Ennek szövegét 1. OSZK Színház történeti Tár Fond 2/122. sz. alatt. Fáy András terve uo. Fond 2/120. sz. Mindkettő Pukánszky Kádár Jolán nemzeti színházi kéziratok iratmáslatai között.
6. "Alapterve a pesti magyar Színház igazgatására össze állt részvény-társaságnak." A tervet a vele együtt nyomatott részvény-kötelezvényvel együtt közli Rexa Dezső: *A Nemzeti Színház megnyitásának története*. Bp. 1927. – A PmL Szín. Vál. ir. 1. doboza valamint az OSZK Színház történeti Tára Fond 4. (A Nemzeti Színház eredeti irattárának maradványai) számos névre szólóan kitöltött részvényt megőrzött.
7. L. Ráday Gedeon tervezetében, OSZK Színház tört. Tár Fond 2/122. sz.
8. Pukánszky i.m. 2. köt. 88. 1.; OSZK Színház tört. Tár Fond 2/172. sz.; Pukánszky i.m. 104. 1. valamint "Jelentés a pesti Nemzeti Színház igazgatására összeállított részvényes társasági választottságnak." Pesten 1840. 3. 1.
9. PmL Szín. Vál. 1. dobozban: "Magyar Színház igazgatására összeállt részvényesek betű szerinti lajstroma". 24 fol. valamint uo. 5. doboz: "Bevétele a Nemzeti Magyar Színház igazgatására összeállt részvénytársaság pénztárának." 370 1. Ezekből név szerint ismerjük a pótrészvények jegyzőit, összesen 57 személyt, akik 136 részvényt jegyeztek. A pótrészvényekből ténylegesen csak 1200 váltóforint folyt be mert a május 12-i választmányi ülés – a Színház országos átvétele reményében leállította az addig még be nem érkezett összegek befizetését. Pukánszky i.m. a pótrészvények témájával nem foglalkozik, így a vonatkozó névsort közöljük. A részvényes tagok közül a pótrészvények jegyzésében is részt vettek a következők: az Abonyi közbirtokosság, Ágoston József, Barra István, gr. Beleznay János, Beniczky Mária (özv. Majthényi Pálné), Benyovszky Péter, Bicskey Lajos, Domaniczky Antal, Dulovits János, Egressy Sámuel, Fáy György, Földváry Gábor, Halász József, Ilkey Sándor, Jankovich József, gr. Károlyi István, Ladomérszky Imre, Légrády Pál, Mayerfy Károly, Miskey Imre, Nagy József, Nyáry Pál, Pálmaffy Fülöp, Pálmaffy Miksa, Paukovich Márton, Patay József, br. Podmaniczky János, gr. Ráday Gedeon, Ráday László, Rákóczy Endre, Rákóczy János, Rimaszombat város, Schayer József, Segesváry Sándor, Simontits János, Steinbach Károly, Szalay Pál, Szekrényessy József, Szentkirályi Móric és gr. Teleky László örökösei. A pótrészvények jegyzésével új részvényes tagok lettek a következők: az Agarász Társaság, ifj. Draskóczy János, Egyed Sándor, Havas József, gr. Keglevich Gábor, Mátyus János, Meszlényi Márton János, Nyéky Mihály, Ónódy Zsigmond, Rosty Albert, Srányi János, Ullmann Móric, Uzsovics János és Virányi Konstantin.
10. L. a 8. jegyzetben már említett 1840-ben készült társasági jelentés 6. oldalán.
11. Uo. 7. 1.
12. Uo. 3-6. 1. A számításoknál csak a forintértékeket közöltük, a krajcárokat elhanyagoltuk.

13. PmL Szín. Vál. 1. doboz. Az időrendben lévő választmányi jegyzőkönyvek közül a súlyos anyagi gondokról, kölcsönökről l. különösen az 1838. augusztus 16., október 10., 1839. március 18. (közgyűlés), 1839. május 29., 1839. augusztus 14-i valamint az 1839. december 20-21-i keletleket.
14. Az 1839/40. évi országgyűlésnek a nemzeti színházi törvénnyel kapcsolatos színházi vitáit és a törvénycikket 1. *Reformkori országgyűlések színházi vitái 1825-1848.* Összeáll. Bényei Miklós. Bp. 1985. 85-162. 1.
15. A díszlet-, jelmez- és könyvtár értékbecsléséről 1. PmL. Szín. Vál. 1. dobozában a részvénytársaság december 10-én kelt jegyzőkönyvét az 1840. évből
16. Az irat szövegét az OSZK Színháztört. Tár Fond 2/235. sz. másolat alapján közzöltük. Az okmány aláírói az Országos Választmány részéről br. Orczy György és Pribék Antal, a részvényesek nevében Földváry Gábor és Nyáry Pál voltak.
17. Reformkori országgyűlések színházi vitái 164-179. 1.
18. A részvénytársaság 1841-1842. évi elszámolásai nem ismertek. A 10 000 ezüstforint kifizetéséről 1. *Reformkori országgyűlések 202.* 1.
19. Földváry Gábor és István nádor vonatkozó leveleinek másolatát 1. OSZK Színháztörténeti Tár Fond 2/375. sz.
20. Országos Levéltár D szekció 55. 1853. 1173. sz.
21. A részvénytársaság 1853. és 1854. évi elszámolásaira vonatkozó valamennyi adatot a Pest megyei Levéltár irataiból közzöltük. Szín. Vál. ir. 2. doboz. – Az idézet irat Simontsits János 1854. március 30-án kelt végelszámolásának "A"-val jelzett mellékletében található.
22. Uo. "B" melléklet
23. Uo. "C" melléklet
24. Uo. "D" melléklet valamint a *Budapesti Hírlap* 1853. augusztus 10-én megjelent 187. száma 1. az 1. sz. jegyzetet is. – Az Országút alatt a mai Múzeum körutat kell érteni; a 6 sz. alatt a *Budapesti Hírlap* szerkesztőségével egy házban lakott Földváry Gábor.
25. A részvényes közgyűlés teljes jegyzőkönyve nem maradt fenn, a közölt adatok Simontsits említett kimutatásának un. "E" mellékletéből valók.
26. A részvénytársaság adósságairól és kifizetéseiről 1. uo. az "F", "Gy", "H", és "I" betűjelű mellékleteket.
27. A színészeknek járó tartozásokról és a kifizetésekről 1. még a PmL Szín. Vál. ir. különböző iratait a 2. sz. dobozban.
28. A művészek és mesteremberek közül csak Felber Mária, Joób Zsigmond, Kalenda György, Osterith Ferenc, Schwalm János és Pongrácz Teréz írták alá személyesen a pénz felvételét. Egressy Béni helyett özvegye – akkor már Csengery Antal felesége – Csengery Róza aláírása szerepel.
29. Joseph Hermann Neefe (1790-1854) ajándékozó levelét és a közölt nyugtát 1. Simontsits kimutatásának "E" mellékletében.
30. A "Figyelmeztetés"-t 1. *Budapesti Hírlap* 1853. november 6. sz. 1468. 1.
31. A részvényesek osztalékának felvételét igazoló nyugtát valamint a Társaság összes kifizetését 1. Simontsits kimutatásának "K" mellékletében. Ebben az adósságok fejében kifizetett 1 841 Ft 25 kr valamint a részvényeseknek átadott 82 Ft 55 kr kiegyenlítése után 1 924 Ft 20 krajcár szerepel mint "összes kiadás". A kamatozásra és a végső maradványra vonatkozó adatokat 1. uo.
32. L. uo. "L" és "M" melléklet.
33. Vö. a 21. sz. jegyzetben először említett irattal. Simontsits elszámolását "A"– "M" betűjelekkel 12 részre tagolta és az összefoglaló kimutatások mellé a vonatkozó nyugtákat is mellékelte.

DIE SCHLUSSABRECHNUNG DER PESTER UNGARISCHEN THEATER AG 1853-54

P. BERLÁSZ

Die Studie knüpft sich an die ersten Jahre der Geschichte des ungarischen Nationaltheaters (1837-1840). Damals trug das Theater den Namen Pester Ungarisches Theater. Der Theaterbetrieb war durch die vom Komitat Pest unterstützte Aktiengesellschaft gesichert.

Die Besitznahme des Theaters von der Nation war im Gesetzartikel 44 vom Jahre 1840 sanktioniert worden. Für Bau- und Anlagekosten wurden 50 000 Silberforint zur Verfügung gestellt. Da die auf das Konto des Komitates Pest gehenden Baukosten 40 000 Silberforint betrugten, blieben für die Übernahme der als Eigentum der Aktionäre anerkannten Bühnenbilder, Kostüme und Bibliothek nur 10 000 Silberforint übrig. Das war nicht nur weniger als die Gegenstände wert waren, aber es sollte noch zehn Jahre lang dauern, bis die 10 000 Silberforint ausgezahlt wurden. Die letzte Rate der vom Parlament 1840 beschlossenen Summe wurde von der absolutistischen Regierung in Wien erst 1853 ausgezahlt. So konnte die Tätigkeit der Aktiengesellschaft erst im Frühjahr 1854, nachdem die Schulden aus der vorausgegangenen Theaterjahren ausgeglichen wurden, abgeschlossen werden.

Die bisher unbekanntenen Angaben der Geschichte der Pester Ungarischen Theaters verwaltenden Aktiengesellschaft sind nicht nur für die ungarische Theatergeschichte, sondern für die der ungarischen Gesellschaft beachtungswert und lehrreich.